

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ده	جدول نشانه‌های آوایی
یازده	فهرست نشانه‌های اختصاری
۱	پیشگفتار
۷	فصل اول: کلیات صرف
۹	۱-۱ صرف چیست؟
۱۱	۱-۲ تاریخچه مطالعات صرفی
۱۳	۱-۳ مفاهیم بنیادی
۱۴	فصل دوم: ساختمان واژه
۱۷	۲-۱ واژه چیست؟
۲۱	۲-۱-۱ معیار آوایی
۲۵	۲-۱-۲ معیار واژگانی
۲۷	۲-۱-۳ معیار نحوی
۲۸	۲-۱-۴ معیار معنایی
۳۰	۲-۱-۵ معیار کاربردی
۳۳	۲-۲ واژه بسیط
۳۳	۲-۳ واژه غیربسیط
۳۴	۲-۴ خلاصه
۳۵	تمرین

صفحه	عنوان
۳۷	فصل سوم: زایایی
۳۹	۳-۱ زایایی چیست؟
۴۲	۳-۲ واژه موجود - واژه محتمل
۴۳	۳-۳ زایایی و ساختار
۴۵	۳-۴ میزان زایایی
۴۵	۳-۴-۱ محدودیتهای آوایی
۴۶	۳-۴-۲ محدودیتهای صرفی
۴۶	۳-۴-۳ محدودیتهای نحوی
۴۷	۳-۴-۴ محدودیتهای معنایی
۴۷	۳-۵ بازدارندگی
۴۹	۳-۶ واژگان ذهنی
۵۲	۳-۷ زایایی وندها
۵۴	۳-۸ اشتقاق
۵۵	۳-۹ تصریف
۵۶	۳-۱۰ خلاصه
۵۷	تمرین
۵۸	فصل چهارم: تکواژ
۶۱	۴-۱ تکواژ گونه
۶۳	۴-۱-۱ تکواژ گونه مقید به بافت آوایی
۶۳	۴-۱-۲ تکواژ گونه مقید به بافت دستوری
۶۳	۴-۱-۳ تکواژ گونه مقید به بافت صرفی
۶۴	۴-۱-۴ تکواژ گونه مقید به بافت واژگانی
۶۵	۴-۲ تکواژ آزاد
۶۷	۴-۳ تکواژ وابسته
۶۷	۴-۴ وند

صفحه	عنوان
۶۹	۴-۴-۱ وندهای اشتقاقی
۷۱	۴-۴-۲ وندهای تصریفی
۷۳	۴-۵ واژه‌بست
۷۴	۴-۶ تکواژ صفر
۷۵	۴-۷ تکواژ میانجی
۷۸	۴-۸ شناسایی و تقطیع تکواژها
۸۰	۴-۹ خلاصه
۸۱	تمرین
۸۳	فصل پنجم: فرایندهای واژه‌سازی
۸۵	۵-۱ فرایند اشتقاق
۹۱	۵-۲ فرایند ترکیب
۹۳	۵-۲-۱ طبقه‌بندی صوری کلمات مرکب
۹۵	۵-۲-۲ تقسیم‌بندی معنایی کلمات مرکب
۹۵	۵-۲-۳ شناسایی کلمه مرکب
۹۷	۵-۳ فرایند ترکیب و اشتقاق
۹۹	۵-۴ فرایند تکرار
۱۰۳	۵-۵ واژه‌سازی بدیع
۱۰۳	۵-۶ فرایند تبدیل (صفر)
۱۰۵	۵-۷ فرایند کوتاه‌سازی
۱۰۶	۵-۸ فرایند ترخیم
۱۰۷	۵-۹ فرایند پسین‌سازی
۱۰۸	۵-۱۰ فرایند اختصارسازی
۱۰۸	۵-۱۱ سرواژه‌سازی
۱۰۹	۵-۱۲ فرایند آمیزش
۱۱۰	۵-۱۳ گسترش استعاره
۱۱۲	۵-۱۴ خلاصه
۱۱۳	تمرین

صفحه	عنوان
۱۱۵	فصل ششم: واژه و اصطلاح
۱۱۸	۶-۱ اصطلاح چیست؟
۱۲۰	۶-۲ تفاوت واژه با اصطلاح
۱۲۰	۶-۲-۱ تفاوت اصطلاح با گروه نحوی
۱۲۱	۶-۲-۲ شباهت اصطلاح به گروه نحوی
۱۲۱	۶-۲-۳ تفاوت کلمه مرکب با گروه نحوی
۱۲۲	۶-۲-۴ شباهت کلمه مرکب به گروه نحوی
۱۲۳	۶-۳ انواع کلمه مرکب از نظر معنایی
۱۲۵	۶-۴ خلاصه
۱۲۶	تمرین
۱۲۷	فصل هفتم: وام‌گیری واژگانی
۱۲۸	۷-۱ الگوهای وام‌گیری
۱۲۸	۷-۱-۱ وام‌گیری مستقیم
۱۲۹	۷-۱-۲ وام‌گیری غیرمستقیم
۱۲۹	۷-۱-۳ ترجمه قرضی
۱۲۹	۷-۱-۴ تعبیر قرضی
۱۳۰	۷-۱-۵ تغییر قرضی
۱۳۰	۷-۱-۶ ترجمه و تعبیر قرضی
۱۳۰	۷-۱-۷ آمیزش قرضی
۱۳۰	۷-۱-۸ تبادل قرضی
۱۳۰	۷-۲ ماهیت وام‌گیری
۱۳۱	۷-۳ دلایل وام‌گیری
۱۳۲	۷-۴ تأثیرات قرض‌گیری
۱۳۲	۷-۵ خلاصه
۱۳۳	تمرین

صفحه	عنوان
۱۳۴	منابع و مآخذ
۱۳۷	واژه‌نامه توصیفی
۱۴۶	واژه‌نامه
۱۴۹	نمایه موضوعی

جدول نشانه‌های آوایی

الف) همخوانها

حرف / نشانه فارسی	نشانه آوایی	واژه فارسی	حرف / نشانه فارسی	نشانه آوایی	واژه فارسی
پ	p	پیش	ش	ʃ	شبنم
ب	b	بید	ژ	ʒ	ژاله
ت، ط	t	ترش، طناب	خ	x	خوش
د	d	دست	ح، ه	h	حس، هوش
ک	k	کار	چ	tʃ	چسب
گ	g	گاه	ج	dʒ	جان
غ، ق	q	غالب، قند	ر	r	روز
آ، ء، ع	ʔ	آباد، جزء، عدد	م	m	مادر
ف	F	فرش	ن	n	نو
و	v	وجد	ل	l	لاله
ث، س، ص	s	ثریا، سیب، صدا	ی	y	یاد
ذ، ز، ض، ظ	z	ذرت، زبان، ضحیم، ظلمت			

ب) واکه‌ها

حرف / نشانه فارسی	نشانه آوایی	واژه فارسی
ی	i	بیست
- ِ	e	سه
- َ	a	بد
و	u	مو
و، - ُ	o	رُشد
آ	ɑ	آب

فهرست نشانه‌های اختصاری

رک = رجوع کنید به

* = نشانه بدساخت بودن نحوی صورتی است که بعد از این نشانه می‌آید.

? = نشانه بدساخت بودن معنایی صورتی است که بعد از این نشانه می‌آید.

[] = نشانه سال چاپ اول

= یعنی، به معنای، برابر است با

- چنانچه در سمت راست واژه یا تکواژ وابسته، نشانه خط تیره باشد به این معناست که صورت وابسته، پی‌بست یا پسوند است و به انتهای پایه‌ای متصل می‌شود. حضور خط تیره در سمت چپ تکواژ وابسته به مفهوم پیشوند بودن صورت مورد نظر است و اینکه فقط به بخش آغازی پایه متصل می‌شود. در صورت وجود دو خط تیره در دو طرف واژه یا تکواژ چنین تعبیر می‌شود که این سازه وابسته می‌تواند در هر دو جایگاه آغازی و پایانی به سازه دیگری پیوندد.

پیشگفتار

در طول سالهایی که در دانشگاه، درس صرف را تحت عنوان ساختواژه در سطح کارشناسی ارشد تدریس می کردم همواره با این واقعیت مواجه بودم که دانشجویان، شناختی از محتوای این واحد درسی ندارند و نمی دانند که اصولاً کاربرد این درس چیست و در این زمینه کتابی درسی به زبان فارسی موجود نبود تا به آن مراجعه کنند. چند کتاب معدودی نیز که به زبان فارسی نگاشته شده، بیشتر به ارائه تعاریف کلی و طبقه بندی داده های زبان فارسی اختصاص یافته بود و در دوره کارشناسی ارشد به عنوان کتاب کمک درسی کاربرد داشتند. کتابی درباره مفاهیم بنیادی صرف، حاوی توصیف و طبقه بندی این مفاهیم به زبان فارسی ساده و روشن همراه با تمرین برای دوره کارشناسی و پیش نیاز دوره کارشناسی ارشد کاملاً ضروری می نمود. از طرف دیگر مثالهای گوناگون و متنوعی که نویسندگان خارجی کتابهای صرف از زبانهای مختلف دنیا ارائه می کردند، خوانندگان نا آشنا با صرف را بیشتر سردرگم می کرد. به منظور روشن ساختن موضوع، اغلب در کلاس درس از مثالهای فارسی استفاده می کردم تا مفاهیم با وضوح بیشتری در ذهن دانشجویان شکل بگیرد. از این رو بر آن شدم تا کتابی برای صرف فراهم کنم و در تألیف این کتاب بیشتر از مثالهای فارسی استفاده کنم تا خواننده بتواند با راحتی بیشتری مطالب را دنبال کند. فقط در مواردی که مثال مناسبی در زبان فارسی نیافتم یا مثال زبان خارجی روشنتر می نمود، از زبانهای دیگر مثالهایی نقل کردم.

در حوزه مطالعات صرفی به ساختمان واژه و خصوصیات آن می پردازند. از این رو نام صرف برای این کتاب برگزیده شده است. هنگامی که از صفتی مانند جوان صورتهایی مثل: جوان، جوان تر، و جوان ترین را در ساخت جملات به کار

می‌بریم نمی‌توانیم بگوییم که با سه واژه متفاوت جوان، جوان‌تر، و جوان‌ترین سروکار داریم، بلکه با سه صورت متفاوت یک واژه مواجهیم. بنابراین عناوینی از قبیل ساختواژه، واژه‌سازی و واژه‌شناسی به خوبی از عهده توصیف نقش حوزه صرف بر نمی‌آیند. واژه صرف برای تمام فارسی‌زبانان تحصیل کرده آشنا می‌نماید؛ زیرا سالهاست که وارد زبان فارسی شده و آنان در طول تحصیل خود با این اصطلاح آشنا گشته‌اند. اصطلاح تکواژشناسی نیز که در بعضی از کتابها به کار رفته، بیشتر در چهارچوب نظریه ساختگرایی مطرح شده است و به کار این کتاب نمی‌آید. از طرف دیگر، عنوان ساختواژه از نظر تلفظی با قواعد واج‌آرایی زبان فارسی هم‌سویی ندارد؛ زیرا توالی سه واج /xtv/ که به صورت حروف (خ، ت، و) در خط نمود می‌یابند در فارسی رایج نیست. با استفاده از کسره اضافه می‌توان آن را تلفظ کرد، اما نمی‌توان واژه‌هایی معادل صرف، صرفی، صرفی-نحوی، صرفی‌سازی، صرفی‌شدگی، صرف‌شناختی و ... را به راحتی با آن ساخت. واژه‌هایی چون ساختواژه، ساختواژی، ساختواژی - نحوی، ساختواژی‌سازی، ساختواژی‌شدگی، و ساختواژی‌شناختی هم از جنبه نظری اشکال دارند و به راحتی قابل تلفظ نیستند.

در این کتاب سعی نویسنده بر آن بوده است تا مبانی صرف را تا حد ممکن به زبانی نسبتاً ساده و به دور از پیچیدگیهای کلامی ارائه کند. با این حال از آن جایی که مفاهیم و اصطلاحات تخصصی این رشته، برای بسیاری، چندان شناخته‌شده نیست و گاه به معانی متفاوت از آنچه در حوزه صرف رایج است، در زبان روزمره به کار می‌روند، در بعضی موارد از این مهم بازمانده‌ام. با وجود استفاده از برخی واژه‌های ناآشنا یا دارای معانی جدید امیدوارم توانسته باشم تصویری روشن و ساده از صرف در معرض دید خواننده قرار دهم.

معرفی فصلهای کتاب

این کتاب به توصیف مفاهیم بنیادی و قواعد واژه‌سازی در صرف اختصاص یافته‌است و نظریه صرفی خاصی در آن مطرح نمی‌شود. معرفی و بررسی نظریه‌ها در

این مختصر میسر نیست و مجال بیشتری را می‌طلبد. اغلب مثالهای این کتاب از زبان فارسی انتخاب شده‌اند و فقط در مواردی که برای مفهوم مورد نظر مثالی فارسی یافت نمی‌شد، از زبانهای دیگر نمونه‌ای داده شده است.

هدف این کتاب آشنایی با ساختمان واژه، شیوه‌های واژه‌سازی و نحوه تحلیل ساختار واژه‌های غیر بسیط است. چگونگی ساختن واژه‌های جدید در زبان، موضوع اصلی مورد مطالعه در این کتاب است. همچنین به فهرست واژگانی که فرض می‌شود در ذهن گویشوران فارسی‌زبان وجود دارد نیز، اشاره می‌شود.

این کتاب از هفت فصل تشکیل شده است. در فصل اول، پس از بیان موضوع و اهمیت مطالعه آن، توصیف صرف، تاریخچه مطالعات صرفی و مفاهیم بنیادی مورد استفاده در کتاب معرفی شده‌اند. در فصل دوم، ساختمان واژه را بررسی و سپس هویت واژه را بر مبنای معیارهای آوایی، واژگانی، نحوی، معنایی و کاربردی آن توصیف می‌کنیم. پس از توصیف واژه و ارائه معیارهای یاد شده برای تشخیص واژه از ناواژه آن را به انواع بسیط و غیربسیط تقسیم خواهیم کرد.

مفهوم زیایی در مطالعات زبانی معاصر کاربرد وسیعی دارد و در اغلب توصیفها و طبقه‌بندیها به آن اشاره می‌شود. از این رو، مفهوم زیایی، محدودیتهای آن و نقش زیایی در بازشناسی واژه‌های محتمل (بالقوه) از موجود (بالفعل) و اشتقاق از تصریف و همچنین ارتباط آن با فرایندهای واژه‌سازی در فصل سوم مطرح می‌شوند.

واژه غیر بسیط را می‌توان به اجزائی تقسیم کرد که یا به تنهایی در ساخت به کار می‌روند یا نمی‌روند. این اجزاء را تکواژ نامیده‌اند که در فصل چهارم مطرح خواهند شد. بعضی از این تکواژها در ساخت واژه‌های جدید کاربرد دارند و بعضی دیگر به ندرت در ساخت واژه‌های جدید به کار می‌روند یا اصلاً برای اهل زبان قابل شناسایی نیستند. با توجه به نقش این عناصر در واژه‌سازی و همچنین ساختن صورتهای مختلف کلمه برای استفاده در ساختهای نحوی متفاوت، این عناصر توصیف و طبقه‌بندی می‌شوند.

واژه‌سازی در هر زبان به کمک فرایندهای مختلفی انجام می‌شود. در زبان فارسی نیز بعضی فرایندهای واژه‌سازی کاربرد بیشتری دارند. علاوه بر استفاده از فرایندهای واژه‌سازی، گاه گویشوران دست به گسترش استعاری معنای واژه‌ها می‌زنند و به این ترتیب از یک واژه برای دو یا چند مفهوم استفاده می‌کنند. فرایندهای پربسامد و کم‌بسامد واژه‌سازی و گسترش استعاری واژه‌ها در فصل پنجم معرفی شده‌اند.

گویشوران هر زبان علاوه بر واژه‌ها به مجموعه‌ای از ساختهای نحوی ثابت و غیرقابل تغییر موسوم به اصطلاح و ضرب‌المثل دسترسی دارند که معنایشان غیرقابل پیش‌بینی است. بعضی از کلمات مرکب نیز معنای غیرقابل پیش‌بینی دارند و تشخیص کلمه مرکب از اصطلاح و تفاوت قائل شدن میان این دو و ساخت نحوی دشوار می‌نماید. در فصل ششم تفاوت واژه با اصطلاح مطرح شده است.

سخن‌گویان هر زبان برای پدیده‌ها و مفاهیم نو نیاز به واژه‌هایی دارند تا بتوانند در ارتباط کلامی با دیگران درباره این مفاهیم سخن بگویند. آنان با استفاده از فرایندهای واژه‌سازی، گسترش استعاری و وام‌گیری از زبانهای دیگر می‌کوشند نیاز خود را برآورده سازند. در فصل پایانی به پدیده وام‌گیری واژگانی به منزله یکی از فرایندهای واژه‌سازی و نیز اقتباس فرایندهای واژه‌سازی بیگانه و الگوگیری از آنها می‌پردازیم.

جدول نشانه‌های آوایی و فهرست نشانه‌های اختصاری نیز در کتاب گنجانده شده‌اند. در پایان هر فصل (به استثنای فصل اول) تمرینهایی برای آن فصل در نظر گرفته شده و همچنین کتابها و مقالاتی که نگارنده به آنها مراجعه کرده یا به آنها ارجاع داده، در کتابنامه آمده است. چهار پیوست شامل واژه‌نامه توصیفی، دو واژه‌نامه فارسی به انگلیسی و انگلیسی به فارسی برای معادلهای انگلیسی واژه‌های تخصصی و همچنین نمایه موضوعی در بخش پایانی کتاب جای گرفته‌اند.

مفاهیم و اصولی که در این کتاب معرفی شده‌اند حاصل تحقیقات و مطالعات افرادی است که در زمینه صرف و اجزاء ساختمان واژه، مقاله‌ها و کتابهایی منتشر کرده‌اند. در طی بیش از یک دهه، نگارنده این مطالب را همراه با مثالهایی از زبان

فارسی در کلاسهای خود تدریس کرده است. برای رعایت امانت علمی ضروری می‌نمود تا در جای جای کتاب، تمام مراجع معرفی شوند، اما این کار از روانی متن می‌کاست. بنابراین بر آن شدم تا فقط به ضرورت به بعضی مراجع استناد کنم، اما همه آثار صرفی مطالعه شده و همچنین کتابها و مقاله‌هایی که مورد استفاده قرار گرفته‌اند در کتابنامه ذکر شده‌اند.